6. Муляр В. І. Політологія : курс лекцій / В. І. Муляр. – К. : ЦУЛ, 2003. – 356 с.
7. Власть: очерки современной политической философии Запада / [В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипова и др.]. – М. : Политиздат, 1989. – 328 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Сов. энцикл., 1970. – 900 с.
9. Рейтинг стран по индексу качества государственности [Електронний ресурс] // Инновационный проект "Политический атлас современности". – Режим доступу: http://worldpolities.org/ index.php? option=com_content&task= view&id= 14&Itemid=308.
10. Философский словарь [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.
11. Corruption Perceptions Index 2009 [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу : http://www.transparency.org/ policy_research /surveys_indices/cpi/2009.
12. Failed States Index 2009 [Електронний ресурс] / Foreign Policy. – Режим доступу : http://www. foreignpolicy.com/images/ 090624_2009_ final_data.pdf.
13. Failed States Index 2009 [Електронний ресурс] / The Fund for Peace. – Режим доступу : http://www. fundforpeace.org/web/ index.php?option= com_content&task= view&id=391&Itemid=548.
14. Hobbes T. Leviathan (1651) / T. Hobbes. – Cambridge, 1991. – B. I. – Ch. 10. – P. 62.
15. Index Of State Weakness In The Developing World 2008 [Електронний ресурс] / Brookings Institution. – Режим доступу : http://www.brookings.edu/~/media/ Files/rc/reports/ 2008/02_ weak_states_ index/ 02_weak_states_index_indicator_scores_pullout.ashx.
16. Lasswell D. Power and Society / D. Lasswell, A. Kaplan. – New Haven, 1950. – P. XIV.
17. Political Instability Index 2009/2010 [Електронний ресурс] / The Economist. – Режим доступу : http://viewswire.eiu.com/ site_info.asp? info_name= social_unrest_ table&page=noads&rf=0.
18. The Worldwide Governance Indicators 2008 [Електронний ресурс] / The World Bank. – Режим доступу : http://info.worldbank.org/ governance/ wgi/index.asp.
19. Weber M. Economy and Society / M. Weber. – N.Y., 1968. – Vol. I. – P. 53.

Рецензенти:

Кизим М.О. – доктор економічних наук, професор, директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України;

Іванов Ю.Б. – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України.

УДК 332.122: 323.32(477.8)
ББК 65.9 (4 Укр)

Василюк Д.Я.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ СУСПІЛЬСТВА В КАРПАТСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ РАЙОНІ

Прикарпатський національний університет
імені В. Стефаника,
Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України,
кафедра менеджменту та маркетингу,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82,
тел.: 596144,
факс: 0342231574

Анотація. Стаття спрямована на дослідження відмінностей між розвитком середнього класу в Карпатському економічному районі (КЕР) і в Україні. За допомогою статистичних даних Держкомстату України порівнюється динаміка формування цього прошарку населення в період з 2006 до 2010 років. Аргументовано причини виявленої різниці в становленні середнього класу в Україні та КЕР.

Ключові слова: середній клас, Карпатський економічний район, домогосподарство.

Annotation. The article is directed on research of differences between development of middle class in the Carpathians economic district (CED) and in Ukraine. With using of the statistical

information, the dynamics of the middle class development is compared in a period from 2006 to 2010. The reasons of difference in becoming of middle class in Ukraine and CED are argued.

Key words: middle class, Carpathians economic district, household.

Вступ. Середній клас відіграє провідну роль у забезпеченні соціально-політичної стабільності, розвитку демократії та економічного зростання. Він виступає основним платником податків, а отже, джерелом надходжень коштів до бюджету країни, що сприяє розв'язанню багатьох соціальних проблем та розвитку сфери послуг. Крім того, середній клас – це стабільна й прогнозована база оподаткування, споживач із високою купівельною спроможністю; соціальний вимір середнього класу – це розвантаження держави в частині виконання соціальних функцій, адже він зазвичай здатний самостійно оплачувати надані йому медичні, освітні та інші послуги, не потребує соціальних субсидій, пільг тощо. Урешті, потенційно середній клас за певних умов може бути дуже стійкою соціальною базою влади.

Постановка завдання. Різноманітні дослідження середнього класу показали разючі відмінності в розмірах доходів, рівні освіти та суспільно-громадських поглядах між домогосподарствами, які належать до середнього класу США, Китаю, Індії, Великобританії та інших держав. Це свідчить про наявність особливостей розвитку середнього класу в різних суспільствах, що зумовлено низкою різноманітних географічних, економічних, історичних, політичних і демографічних факторів. Відповідно, цілком логічно можна припустити про наявність аналогічної ситуації в регіональному аспекті, тобто в різних регіонах окремо взятої країни. Наше дослідження ставить за мету виявити відмінності розвитку середнього класу суспільства Карпатського економічного району в порівнянні з розвитком загальноукраїнського середнього класу.

Результати. Шкільний учитель в Індії, котрий заробляє 2 500 $ на рік і живе в маленькому цегляному будиночку без води, вважається членом середнього класу. Американська родина з річним доходом 200 000 $ та будинком площею 2 000 квадратних футів, двома автомобілями, трьома комп'ютерами й ігровою приставкою X-box теж у соціально-економічній стратифікаційній системі належить до прошарку, який має назву "середній клас". Це зумовлено тим, що індійський учитель, незважаючи на свій відносно жебрацький стан, отримує дохід, котрий дозволяє йому повністю задовольняти всі свої нагальні потреби, а також купувати речі, у яких він не відчуває необхідності. Американська родина, надзвичайно заможна за світовими стандартами, усе одно живе в стані фінансового стресу. Обоє батьків важко працюють, однак хвилюються про пенсію, освіту для дітей, витрати на медичне забезпечення і гостро сприймають факт, що в їх країні велика частка населення має значно вищі доходи. Проте вони відчувають себе середнім класом [1].

За свідченнями дослідників, саме середній клас у КНР – найважливіша верства, котра поки що підтримує політику правлячої Комуністичної партії Китаю. Це зумовлено виконанням "негласної угоди", у рамках якої заможні жителі міст проміняли перспективу політичного вибору на швидке зростання добробуту населення [2]. Наразі уповільнення розвитку економіки та прогнозовані майбутні непопулярні заходи уряду (на зразок зростання податків, придушення страйків тощо) можуть спричинити невдоволення середнього класу, проте факт залишається фактом: середній клас Китаю, хай навіть тимчасово, але надав перевагу стабільності й добробуту перед свободою слова, дотриманням прав людини та іншими демократичними цінностями, розвиток яких пригнічує правляча Комуністична партія Китаю. Це, у свою чергу, суперечить таким загальноприйнятим у світі характерним ознакам середнього класу, як дотримання стандартів демократії та моралі [3, с.70].

Усі вищеперераховані факти свідчать про існування значних разючих відмінностей між середнім класом різних країн. Ці відмінності стосуються як економічної, так і

соціальної сфери. Усередині однієї окремо взятої країни також цілком імовірними є регіональні відмінності в розвитку середнього класу суспільства. Адже різні регіони держави несхожі як за економічним добробутом, так і за культурно-освітнім рівнем населення. Наприклад, очевидною є різниця й у політичних поглядах та вподобаннях виборців із західної та східної частин нашої держави, що є доволі помітним явищем при розгляді географічного розподілу результатів голосування на попередніх виборах до органів влади.

Нижче, на основі офіційної статистичної інформації Держкомстату, проаналізовано відмінність у розвитку середнього класу в Карпатському економічному районі та в Україні в цілому. За основу взято традиційні ознаки належності до середнього класу: самоідентифікація, рівень доходів і рівень освіти.

Карпатський економічний район (КЕР) включає Івано-Франківську, Закарпатську, Львівську та Чернівецьку області. Схема економічного районування (8 економічних районів) була розроблена Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України й використана в програмі "Україна – 2010" [4].

Динаміку розподілу кількості домогосподарств в Україні та Карпатському економічному районі за 2006–2009 роки наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість домогосподарств в Україні та КЕР у 2006–2009 роках

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Кількість домогосподарств в Україні, тис.	17 417,5	17 341,1	17 199,0	17 096,8	17 050,3
Кількість домогосподарств у Карпатському економічному районі, тис.	1 956,3	1 953,8	1 943,4	1 935,8	–
Співвідношення кількості домогосподарств у КЕР до кількості домогосподарств в Україні, %	11,23	11,26	11,3	11,32	–

Джерело: розраховано на основі показників за даними Держкомстату України [5].

З таблиці очевидним стає зростання відсоткового співвідношення кількості домогосподарств у КЕР до відповідної кількості в Україні в цілому на фоні динаміки спаду загальної чисельності домогосподарств у період з 2006 до 2009 років (на жаль, дані про кількість домогосподарств у Карпатському економічному районі у 2010 році на момент дослідження відсутні). Відносне зростання може бути спричинено тим, що кількість населення і, відповідно, кількість домогосподарств у КЕР зменшується нижчими темпами, ніж аналогічні показники по Україні.

Серед вищевказаної кількості домогосподарств до середнього класу себе зарахували (табл. 2):

Таблиця 2

Частка респондентів, що зарахували себе до середнього класу в Україні та КЕР у 2006–2010 рр.

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
В Україні до представників середнього класу себе зарахували, %	13,4	2,2	1,9	2,0	1,5
У КЕР до представників середнього класу себе зарахували, %	17,2	3,2	0,8	0,5	1,9

Джерело: розраховано на основі показників за даними Держкомстату України [5].

Разюча відмінність між часткою належних до середнього класу домогосподарств у 2006 році та наступних роках пов'язана з уведенням в анкету опитування додаткової четвертої страти замість попередніх трьох [6].

Це було здійснено в результаті обговорення відповідного питання на "круглому столі" на тему "Удосконалення програми обстеження умов життя домогосподарств: впровадження досліджень якості життя населення", який провели 13 квітня 2006 року Державний комітет статистики України й Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Під час "круглого столу" для обговорення з користувачами була винесена пропозиція щодо уточнення переліку ознак для самоідентифікації домогосподарствами себе як представників певних верств населення за рівнем добробуту, а саме – уведення додаткової позиції "Небідні, але ще не представники середнього класу". Отже, у новому переліку запропоновані такі групи, до яких можуть себе віднести респонденти:

- заможні;
- представники середнього класу;
- небідні, але ще не представники середнього класу;
- бідні;
- важко визначити.

Такі зміни сприятимуть підвищенню точності ідентифікації себе домогосподарствами, оскільки різниця між верствами "бідні" і "середній клас" надзвичайно суттєва, а метод "самооцінки" визначально її посилює [7, с.194].

З таблиці помітно, що частка респондентів, котрі зарахували себе до середнього класу, у Карпатському економічному районі є вищою за відповідний показник по Україні у 2006, 2007 та 2010 роках. У кризові 2008–2009 роки відповідний показник у КЕР був нижчий за аналогічний в Україні, що теоретично можна пояснити гострішим сприйняттям домогосподарствами КЕР удару по сімейному бюджету, викликаного світовою економічною кризою.

Проте однією з головних ознак належності до середнього класу є рівень матеріального добробуту, який вимірюється, у першу чергу, доходом домогосподарства.

Доволі простим, але водночас раціональним визначенням середнього класу за доходом є визначення американського фінансиста Ліз Вестон: "Дохід середнього класу дає можливість покрити всі потреби індивіда плюс деякі його побажання, які не є життєво важливими, при цьому дає можливість робити заощадження, працюючи на благо своєї країни та культури" [1].

Відповідно частка респондентів, які оцінюють свій рівень доходів як "було достатньо і робили заощадження", розподілилася таким чином (рис.1):

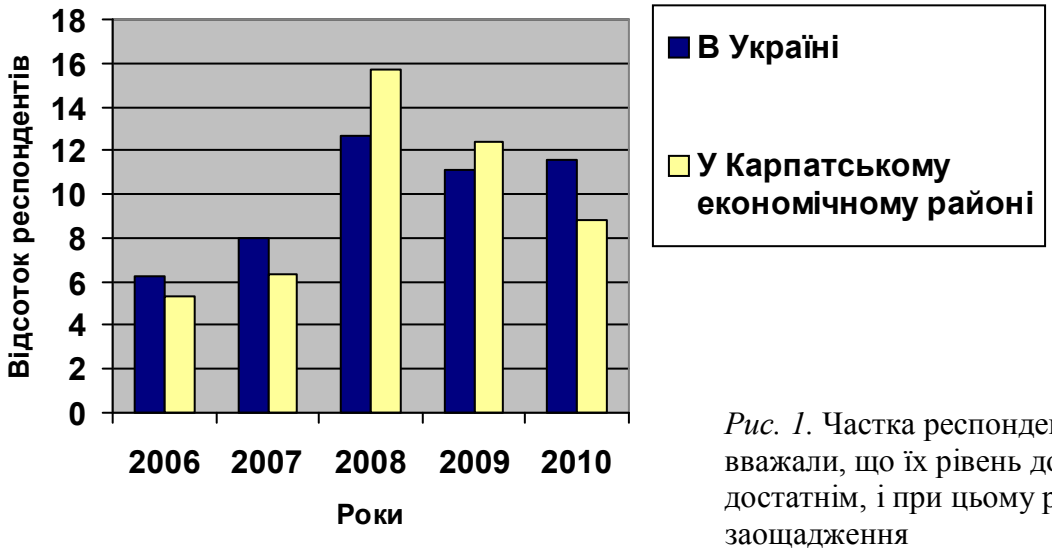

Рис. 1. Частка респондентів, які вважали, що їх рівень доходу є достатнім, і при цьому робили заощадження

Джерело: *розраховано на основі показників за даними Держкомстату України [5].*

Як не дивно, проте в кризові 2008–2009 роки частка домогосподарств Карпатського економічного району, котрі, відповідно до оцінки свого рівня доходів могли б належати до середнього класу, була вищою, ніж аналогічний показник в Україні. При цьому відсоток належності до середнього класу, визначений методом самоідентифікації, у цей самий період у КЕР був нижчим за загальноукраїнський!

Це можна пояснити лише нерозумінням серед нашого населення самої суті поняття "середній клас". Люди орієнтуються на європейсько-американський рівень доходу середнього класу, для якого характерні наявність приватного будинку та кількох автомобілів. Відповідно, респонденти вважають, що й дохід у представника вітчизняного середнього класу має бути аналогічним до європейського чи американського. Цю думку підтверджує така статистична інформація (табл. 3):

Таблиця 3

Частка респондентів в Україні та КЕР, котрі впевнені, що дохід, який відповідає майновому становищу середнього класу, має становити

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
4 500,1–5 000,0 грн					
В Україні, %	8,7	11,0	16,7	15,6	21,9
У Карпатському економічному районі, %	15,0	20,0	20,6	16,7	17,0
Понад 5 000 грн					
В Україні, %	14,7	31,2	49,1	52,8	59,1
У Карпатському економічному районі, %	22,8	31,2	49,3	48,0	42,9

Джерело: розраховано на основі показників за даними Держкомстату України [5].

Очевидно, що "апетити" населення КЕР в останні роки є відносно нижчими, ніж в Україні в цілому: домогосподарства КЕР оцінюють обсяг необхідного для належності до середнього класу грошового доходу як дещо нижчий у порівнянні з опитаними домогосподарствами всієї України. Проте все одно половина населення України й більше 40% домогосподарств КЕР вважають, що дохід члена середнього класу повинен становити понад 5 000 гривень у місяць. При цьому у 2010 році середній грошовий дохід за місяць становив 3 126,41 грн, а загальний дохід – 3 377,20 грн.

Іншим надзвичайно важливим критерієм належності до середнього класу є рівень освіти. Британський соціолог Ентоні Гідденс визначає такі категорії середнього класу, як "старий середній клас" і "новий середній клас". До першої категорії він зараховує дрібних підприємців та фермерів-власників – традиційних представників середнього класу. "Новий середній клас" – це менеджери та спеціалісти високого рівня, переважно з вищою освітою (так званий "вищий середній клас"), а також учителі, медсестри, офісні працівники, продавці та ін. ("нижчий середній клас"). Гідденс стверджував, що "...більшість представників нижчого середнього класу дотримуються поглядів, що відрізняються від поглядів робітників, хоча умови їх праці часто в багатьох моментах збігаються..." [8, с.162].

Відповідно, із цієї класифікації зрозуміло, що типовий представник середнього класу зазвичай має якщо не вищу, то хоча б середню спеціальну освіту. Незважаючи на те, що лише вища освіта не може бути головною ознакою зарахування до середнього класу, разом з тим вважається, що її наявність майже у 2,5 раза знижує ризик переходу особи в категорію бідних людей і більш ніж у 1,5 раза підвищує перспективу отримання середніх доходів [9, с.30]. Відсоткова частка населення з вищою, неповною вищою та професійно-технічною освітою в Україні та КЕР подана в табл. 4.

Таблиця 4

Розподіл населення за рівнем освіти за 2006–2010 роки, %

Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти		2006	2007	2008	2009	2010
Повна вища	В Україні	14,9	15,6	16,4	17,4	18,5
	У КЕР	11,7	11,2	13,3	13,9	13,9
Базова вища	В Україні	1,2	1,0	1,1	1,3	1,3
	У КЕР	1,5	1,4	0,8	1,4	0,9
Неповна вища	В Україні	17,5	17,9	18,0	17,7	17,6
	У КЕР	13,3	13,8	12,7	14,9	13,7
Професійно-технічна освіта	В Україні	20,7	20,4	20,3	20,5	20,4
	У КЕР	20,2	19,5	18,3	18,8	19,7
Сумарна частка	В Україні	54,3	54,9	55,8	56,9	57,8
	У КЕР	46,7	45,9	45,1	49	48,2

Джерело: розраховано на основі показників за даними Держкомстату України [5].

Як показує статистична інформація, ситуація зі станом освіти в Карпатському економічному районі значно гірша, ніж по Україні. У КЕР істотно менша за обсягом частка людей має вищу та неповну вищу освіту, а також КЕР відстає за рівнем професійно-технічної освіти.

Для наочності відображення підсумків дослідження про порівняльний розвиток середнього класу в Україні та КЕР пропонується така схема (рис. 2).

Відсоткова частка*	2006		2007		2008		2009		2010	
	В Україні	У КЕР	В Україні	У КЕР	В Україні	У КЕР	В Україні	У КЕР	В Україні	У КЕР
Домогосподарства, які зараховують себе до середнього класу										
Домогосподарства, які мають дохід, що є достатнім і дозволяє робити заощадження										
Населення, яке має вищу, базову вищу, неповну вищу та професійно-технічну освіту										

Рис. 2. Порівняльна схема розвитку середнього класу в Україні та КЕР відповідно до 3-х традиційних ознак (самоідентифікація, рівень доходу, освітньо-кваліфікаційний рівень)

*Примітка. Поля, у яких відповідний показник випереджає аналогічні відсоткові значення відносно іншої територіальної одиниці (України або КЕР), є заштрихованими.

У 2006, 2007 та 2010 роках в Україні порівняно з Карпатським економічним районом вища частка домогосподарств мали дохід, який є достатнім і дозволяє робити заощадження, а також вища відсоткова частка населення мала вищу, базову вищу, неповну вищу та професійно-технічну освіту. У 2008 та 2009 роках збереглася аналогічна ситуація з рівнем освіти, а також в Україні в цілому переважала відсоткова частка респондентів, які ідентифікували себе із середнім класом у порівнянні з відповідною часткою в КЕР.

Таким чином, зі схеми стає очевидним, що в Карпатському економічному районі розвиток середнього класу відстає від розвитку загальноукраїнського середнього класу. Це випливає із щорічної переваги в період з 2006 до 2010 років України над КЕР у відсоткових значеннях у двох ознаках належності до середнього класу суспільства з трьох традиційних ознак, запропонованих автором дослідження.

Висновки. Розвиток середнього класу в Карпатському економічному районі відстає від розвитку його в Україні в цілому. Це вимагає вживання нагальних заходів з боку влади, у першу чергу спрямованих на підвищення рівня доходів населення та зростання освіченості громадян, що сприятиме становленню середнього класу в КЕР, котрий стане запорукою економічного та соціально-культурного процвітання регіону.

1. Aho K. Who in the world is the middle class? [Електронний ресурс] / K. Aho // MSN Money. – 2009. – Режим доступу : http://articles.moneycentral.msn.com/CollegeAndFamily/RaiseKids/who-in-the-world-is-middle-class.aspx?page=1.
2. Rising power, anxious state [Електронний ресурс] // The Economist. – 2011. – Режим доступу : http://www.economist.com/node/18866989.
3. Симончук О. В. Помаранчева революція – повстання середнього класу? ТАК! За даними моніторингу / О. В. Симончук // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – К. : Ін-т соціол. НАН України, 2005. – С. 62–71.
4. Що таке економічні райони України [Електронний ресурс] // Debaty.org. – 2010. – Режим доступу : http://www.debaty.org/ua/article/ ekon_zone/analis_zone/308.html.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] // Статистична інформація 2006–2010 рр. – Режим доступу : www.ukrstat/gov/ua.
6. Анкета № 3 “Самооцінка доходів домогосподарства” [Електронний ресурс] // Наказ Держкомстату України від 05.06.2008 р. № 179. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/norm%5Fdoc/2008/179%5F2008.htm.
7. Осипова І. І. Удосконалення програми обстеження умов життя домогосподарств: впровадження досліджень якості життя населення / І. І. Осипова // Матеріали круглого столу. Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 190–195.
8. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
9. Дуда А. Потреба самовираження / А. Дуда // Український Тиждень. – 2011. – № (185). – С. 30–31.

Рецензенти:

Романюк М.Д. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслужений діяч науки і техніки України;

Васильченко С.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.